

EVOLUCIÓ DELS ESTUDIS D'HISTÒRIA DE LA PREMSA A CATALUNYA: 1939-1993*

*Francesc Espinet i Burunat, Josep Lluís Gómez Mompert,
Enric Marín i Otto, Joan Manuel Tresserras i Gaju*

L'any 1939 el bagatge historiogràfic sobre la premsa dels Països Catalans era prou important. La nostra tradició historiogràfica arrenca amb l'obra del pioner mallorquí —encara que nat incidentalment a Sevilla— J.M. Bover, *Diccionario bibliográfico de las publicaciones periódicas de las Baleares. 1779-1861*, publicada el 1862. Més tard, l'empordanès J. Pella i Forgas escrigué el 1879 a *La Renaixença* el conjunt d'articles titulats *Periodisme. Estudis històrics del de Catalunya* (J.M. Cadena parla de precedents anteriors a *Treballs de Comunicació*, 1991) i el valencià Ll. Tamoyeres, a *Periódicos de Valencia* (1880-1881). Amb el desenvolupament de la indústria periodística al llarg del primer terç del segle XX, es generalitzà l'estudi tant de la professió periodística (amb obres com *El arte del periodista* de R. Mainar, el 1906; *Com és fet un diari* de J. Morató, el 1918; o *Cómo se hace un diario* de F. Aláiz, el 1932; J.M. Casasús ens en parla al núm. 1 de *Treballs de comunicació*, 1991), com de l'evolució històrica de la premsa. En aquest darrer camp es publicaren escrits com *Els nostres periòdics* de J. Surribas (1916), *Premsa valenciana* de J. Navarro Cabanes (1928, reeditat el 1988), *El periodismo en Mallorca* de B. Rosselló Porcel (1930) o *La prensa y las prensas en Menorca* de C. Vilaverde (també del 1930). Però amb una especial atenció a la premsa local i comarcal, que aleshores ja havia assolit una difusió molt important (només al Principat, fins al 1930 s'havien publicat monografies o articles almenys sobre Balaguer, Badalona, Girona, Granollers, Lleida, Mataró, Olot, Reus, Ripoll, Tarragona, Terrassa, Vic, Vilafranca del Penedès, etc.). I això completat per l'acció de les diverses associacions de periodistes, amb els seus annals, anuals, butlletins i memòries (Cf. J.M. Cadena, «Les associacions de periodistes a Barcelona», a *Annals del periodisme català*, 1984).

* Una primera aproximació al tema va ser presentada a Madrid la tardor del 1989 al simposi commemoratiu del 50è aniversari de la fundació de la revista *Hispania*, organitzat pel CSIC, i publicada en castellà a: «Cincuenta años de historiografía española y americanista, 1940-1989», núm. extraordinari de la revista *Hispania* (set.-des., 1990), p. 1505-1521.

Amb la República, arribem a un moment comparativament brillant d'aquest tipus d'estudis, situats ja en un alt nivell de síntesi interpretativa i de catalogació exhaustiva. Entre les obres més significatives d'aquells anys podríem assenyalar *Prensa de Catalunya* de Ll. Bertran i Pijoan (1931), *Bibliografía catalana. Prensa* de J. Givanel i Mas (3 vols., 1931-1937), *La prensa catalana del vuit-cents* de J.M. Miquel i Vergés (2 vols., 1937), com també les diverses aportacions de J. Torrent (1935-1937), J. Álvarez Calvo (1936-1938) i J. Carreras (1936), a publicacions com *El periodismo en Barcelona*, *Curiositats de Catalunya* o *Butlletí de la Federació de la premsa catalano-balear*. Sobre Eivissa, B. de Rosselló Tur, *Datos para la historia de la imprenta y del periódico en Ibiza* (1935). La desfeta republicana tallà de cop aquesta tradició, que hauria d'esperar fins al 1966 per culminar amb la *Història de la premsa catalana* (2 vols.) de Joan Torrent i de Rafael Tasis.

Ens proposem ara de fixar la nostra atenció sobre l'evolució de la historiografia de la premsa tan sols en un dels àmbits regionals dels Països Catalans, la Catalunya estricta situada dins de l'Estat espanyol. Prèviament, però, farem esment d'algunes de les més destacades obres de les altres zones de la nostra nació, a manera de recordatori i amb l'objecte de no perdre de vista el marc general.

Així, per a la Franja de Ponent, alguns dels articles sobre premsa comarcal continguts en el llibre *Historia del periodismo en Aragón* (col·lectiu, 1990) i especialment l'article d'H. Moret «La presència del català a la premsa aragonesa» (*Serra d'Or*, maig, 1992). Subsidiàriament, *La Franja de Ponent avui* (1983) i d'altres escrits de J. Monclús.

Per a la Catalunya Nord, R. Caillot, *Bibliographie de la presse française politique et d'information générale. 1865-1944 (66 Pyrénées Orientales)*, del 1979; R. Felipó, *El català del Nord: premsa i ràdio catalanes al Rosselló, Capcir, Conflent i Cerdanya septentrional*, del 1985; o Claude Riot, *La presse roussillonnaise. Vol I. Des origines a 1861*, del 1987.

Per a les illes Balears, els diversos estudis de Lluís Alemany (*Notas históricas sobre la prensa balear*, 1948; *La prensa en Menorca*, 1974, i l'encara inèdita *Las publicaciones periódicas en Mallorca*, en col·laboració amb J. Muntaner), com també *Periodismo en Ibiza* de J.V. Serradilla (1988) o els articles de M. Company al *Butlletí de l'Obra Cultural Balear* (1985); des d'un punt de vista de la història de la bibliografia sobre premsa balear, l'article de S. Serra a *Estudis balearics* (núm. 18, 1985), on explica que la Universitat de les illes Balears està informatitzant un catàleg de publicacions de les illes. El mateix Serra i M. Morro, a *L'esquerra nacionalista a Mallorca (1900-1936)* establiren una antologia de textos fonamentalment periodístics (1986). Pel novembre de 1993 es celebra un primer congrés d'història de la premsa i altres mitjans de comunicació balear.

Per al País Valencià, E. Soler, *Els primers periòdics valencians*, (1960) i, sobretot, l'excel·lent treball d'investigació, catalogació i interpretació *La premsa del País Valencià*, en curs de publicació des del 1983, de R. Blasco. L'any 1990 aparegué *Historia del periodismo valenciano*, d'A. Laguna, i se celebrà un congrés commemoratiu dels dos-cents aniversari del *Diario de Valencia*, les aportacions del qual foren publicades a *Dos-cents anys de premsa valenciana* (1992). L'obra antològica *El pensamiento valencianista (1868-1939)* d'A. Cucó i R. Blasco és en gran manera un aplec de materials de premsa.

Tornant al Principat, la tradició estroncada el 1939 fou represa pel mateix J. Torrent, qui des de les pàgines de *Destino* (1953-1970) i de *Bages* (1958-1963) publicà una llarga sèrie de treballs monogràfics, utilitzats per primera vegada de forma sistemàtica (juntament amb les aportacions de R. Tasis) en els capítols corresponents de l'obra general dirigida per F. Soldevila, *Un segle de vida catalana, 1814-1930* (2 vols., 1961). Amb anterioritat, i amb plantejaments oficialistes, havia estat publicada l'obra miscel·lània i memorialística de J. Tarín Iglesias *El periodismo de ayer y de hoy*, en la mateixa línia dels escassos articles dedicats a Catalunya a la *Gaceta de la prensa española* (des del 1942); mentre que, des del pol ideològic oposat i de fora estant, un «Grup de resistència catalana» publicava el 1962 *La presse catalane (1920-1960)*.

El 1963 i el 1964 varen aparèixer en *El llibre de l'any* dos articles de F. Vallverdú sobre els periòdics catalans. La Diputació de Barcelona, per la seva banda (especialment des del seu Instituto de Estudios Sociales), impulsà diversos estudis sobre la premsa, entre els quals podem destacar el volum III de l'obra *La provincia* (1966) i l'article de J. Terrades «Las fuerzas políticas y sus medios informativos en Cataluña durante la Segunda República» (a *Comunicació social i integració europea*, 1968), un dels treballs pioners sobre la premsa d'aquesta època elaborat des d'un punt de vista no-oficialista; també F. Blasi, «La revista *Catalunya social*» a *Revista internacional de Ciencias Sociales* (1967).

L'any 1966 es publicà l'esmentada obra de Torrent i de Tasis. Treball que encara no ha estat superat malgrat les seves omissions (principalment en tot el que fa referència a la premsa en espanyol, de gran importància i implantació a Catalunya). Es tracta, en qualsevol cas, de la base imprescindible per a qualsevol assaig ulterior d'historificació i interpretació de la premsa a Catalunya. Sovint menystinguda per algun dels seus «oblits», la *Història de la premsa catalana* és una obra d'un gran nivell, sense comparació possible en el marc peninsular, i en alguns aspectes superior a intents similars realitzats en aquells mateixos anys a d'altres indrets d'Europa.

Les obres posteriors a què podem fer referència només són síntesis generals, que prenen com a punt d'arrencada les principals dades recollides per Torrent i per Tasis. Aquestes obres no tenen pas com a objectiu acumular noves dades, sinó que pretenen de tractar específicament algun tema de la premsa de Barcelona (J. Torrent, *La premsa de Barcelona, 1641-1967*, 1969; L. Solà, *Història dels diaris en català. Barcelona 1879-1976*, 1978; M. Campillo i E. Centelles, *La premsa a Barcelona, 1936-1939*, 1979, i l'opuscle de P. Voltes, *Barcelona i la seva premsa al segle XIX*, 1977); dibuixar una panoràmica històrica del sector de la premsa catalana des d'una perspectiva sociològica (J. Guillaumet, *La premsa a Catalunya*, 1988); o esbossar una apreciació històrica a partir dels periòdics principals (J.M. Figueres, *La premsa catalana*, 1989). També cal fer esment de la impressionant aportació de dades que constitueix la *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya 1900-1936* (20 vols., publicada des del 1980) d'A. Galí, que al·ludeix molt àmpliament, encara que de manera certament dispersa, a la premsa escrita.

Pel que fa a la premsa catalana, dins les obres que tracten en general la premsa «espanyola», en la major part dels casos (A. Espina, *El cuarto poder. Cien años de periodismo en España*, 1960; H.F. Schulte, *The Spanish Press 1470-1966*, 1968; J.M.

Desvois, *La prensa en España, 1900-1931*, 1977; M. Tobajas, *El periodismo español*, 1981) amb prou feines s'hi fa referència, amb poc detall, i amb una òptica clarament centralista, exactament com amb la resta de nacionalitats o nacions de l'Estat espanyol... o senzillament de la premsa regional espanyola.

Aquest enfocament sembla derivar-se del discurs històric tradicional i es pretén justificar per la centralitat i dimensió de la premsa madrilenya, identificant Madrid amb Estat espanyol.

Les dues grans obres sobre la premsa espanyola (P. Gómez Aparicio, *Historia del periodismo español*, 4 vols., 1967-1981, i M.D. Sáiz i M.C. Seoane, *Historia del periodismo en España*, 2 vols., 1983), conscients del significat i de la riquesa de la premsa catalana, li dediquen apartats específics, basats en les més conegudes obres d'origen català. Amb tot, la seva perspectiva pateix d'involuntaris errors o d'observacions poc matisades i, fins i tot, d'asseveracions discutibles. Un cas diferent, encara que només sigui pel fet que alguns dels seus autors són especialistes catalans, seria l'obra col·lectiva dirigida per J. Timoteo Álvarez, *Historia de los medios de comunicación en España 1900-1990* (1989); així i tot, aquest volum només fa una aproximació parcial al tema de la premsa escrita, i, de manera encara més restringida, a la catalana. Finalment, citem el manual de J.J. Sánchez Aranda i C. Barrera, *Historia del periodismo español*, editat per la universitat de Navarra (1992).

Per a la història de la premsa durant l'època franquista caldria assenyalar dues obres generals per a l'Estat espanyol, encara que la temàtica catalana hi sigui tractada també escadusserament: *La prensa en España durante el régimen franquista*, de J. Terrón (1981), i *La censura de prensa durante el franquismo* (1988), de J. Sinova.

Finalment, per a la premsa del segle XIX, algun article de l'obra col·lectiva dirigida per A. Gil Novales, *La prensa en la revolución liberal* (1983), es refereix a Catalunya, com també molts aspectes de *Prensa y burguesía en el siglo XIX español* (1988), del també català J.F. Valls.

La construcció d'una nova història de la premsa

Des dels darrers anys setanta assistim a una renovació de l'enfocament i la metodologia de l'estudi de la premsa des d'una perspectiva històrica. Creix el nombre d'historiadors que coincideixen en la necessitat de transcendir una simple història social de la premsa, per tal que aquesta sigui considerada «como un microcosmos de la historial total de una formació social-històrica» (M. Tuñón de Lara, a la presentació, p. 14, de l'obra col·lectiva dirigida per ell mateix, *La prensa de los siglos XIX y XX*, 1986).

En aquest sentit, algunes de les darreres investigacions han utilitzat i adaptat metodologies que vinculen la premsa de manera més orgànica i eficaç al context global de la comunicació social i de la producció cultural. Aquesta línia va ser plantejada el 1977 per E. Marín en el seminari que va donar lloc a l'obra col·lectiva *Metodología de la historia de la prensa española* (1982): «el discurso periodístico impreso no es sino la expresión de un sistema de signos orgánicamente vinculados en su totalidad a un sistema de sistemas de signos que en su conjunto constituyen la cultura (de masas en el caso de la prensa)» (p. 32). Ahora, aquesta teoria del discurs periodístic té

present «tanto su *complejidad* (compaginación, secciones, géneros periodísticos, distribución del espacio en titulares, ilustraciones y textos —lo que B. Barrère ha denominado el *invariante*— como su contingencia histórica» (A. Moreno, *ibídem*, p. 271). Tot plegat per tal de «descubrir las propuestas de lectura de la realidad social que las publicaciones hacen a sus lectores» (*ibídem*, p. 271); i així poder constatar «la re-producción de la realidad social a través de la prensa» (A. Moreno, en *La prensa de los siglos XIX y XX*, p. 145); per tal de saber quina és la credibilitat que aquests lectors concedeixen a la premsa i com, així, es converteix en «una eina essencial en la modelació de la representació de la vida pròpia» (F. Espinet, *ibídem*, p. 455). Un dels aspectes d'aquesta darrera qüestió, el de la recepció periodística, fou estudiat a Barcelona en les III Jornades de la Periodística, la tardor del 1990 (núms. 4 i 5 de la revista *Periodística*, 1991 i 1992, amb articles de Casasús, Gomis, Clotet, Espinet, etc.); J.M. Casasús s'ha plantejat els problemes teòrics a «Set hipòtesis de treball sobre la història de la recepció del text periodístic» (*Anàlisi*, 1992). En general, sobre les ciències comunicatives, és útil l'obra d'E. Saperas, *Introducció a les teories de la comunicació* (1992).

Subsidiàriament, en aquest marc general es presenten dos altres elements notables: l'*esdeveniment* i la *notícia*. Tots dos han cridat darrerament l'atenció de força especialistes, de manera que els seus avenços teòrics han estat incorporats a la construcció de la nova història de la premsa. És el cas de P. Aubert, E. Verón, M. de Fontcuberta, entre d'altres, a més dels ponents de les II Jornades de Periodística (Barcelona, tardor del 1989), publicades al núm. 2 de la revista *Periodística* amb el títol de *Teoria i anàlisi dels esdeveniments periodístics* (1990), amb articles de Verón, Clotet, Marín, Tresserras, etc. D'altres temàtiques considerades són la reflexió al voltant de les conseqüències de les diverses innovacions tècniques de cada moment històric o la necessitat d'abordar l'anàlisi del discurs periodístic (especialment del discurs periodístic de masses), incorporant —en allò que resulti útil— les possibilitats ofertes per la semiòtica. Les noves tendències en la historiació de les mentalitats i de les ideologies també poden brindar-nos elements per plantejar com la premsa coadjuva a la difusió de models culturals latents o a la conformació de la cultura popular i/o de masses: en aquest sentit, i en d'altres, l'estudi de la premsa *de i per a* dones és un dels terrenys més rics de suggeriments.

La majoria de les qüestions plantejades varen ser recollides en la participació catalana —i en moltes d'altres, és clar— en els dos primers «Encuentros de la historia de la prensa», realitzats a la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat d'Euskadi, a Leioa, el 1985 i el 1988, fruit dels quals ha estat la publicació de *La prensa en los siglos XIX y XX* (1986) i *Comunicación, cultura y política durante la II República y la Guerra Civil* (2 vols., 1990).

El XVI Congrés Internacional de l'AEIRI (Barcelona, 1988), sota la temàtica general de «Comunicació social i identitat cultural» va insistir en aquests plantejaments. En la seva secció històrica es va presentar el treball *Prensa, comunicació i cultura a Catalunya durant el primer terç del segle XX* —obra de F. Espinet, J. Ll. Gómez Mompert, E. Marín i J.M. Tresserras, publicada el 1989 per la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona; els mateixos autors sintetitzaren les seves propostes teòrico-metodològiques a *Treballs de comu-*

nicació (juny del 1992). Des d'un punt de vista tècnic, cal destacar l'estudi policopiat de J.M. Figueres: *Aproximació a la metodologia de la investigació històrica de premsa* (1981).

També la crítica literària i la història de la literatura han fet les seves aportacions particulars a la història de la premsa, i en aquest sentit cal destacar el *Diccionari de la literatura catalana* (dirigit per J. Molas i J. Massot, 1979) i els darrers volums (segles XIX i XX) de la *Història de la literatura catalana*, dirigits per J. Molas (1986-1988). Finalment, per a la premsa com a font històrica, E. Fernández Clemente: «La premsa, materia de trabajo para el historiador» (a *Movimiento obrero y literatura en la España contemporánea*, 1974), J. Termes, «La premsa obrera como fuente histórica» (a *Premsa obrera en Madrid*, 1987).

Els medis acadèmics i la història de la premsa catalana

Abans de la incorporació del periodisme als estudis universitaris —amb la creació de la Facultat de Ciències de la Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona (1971)—, els escassos treballs realitzats sobre la història de la premsa catalana procedien inicialment de l'Escola de Bibliotecàries de la Diputació de Barcelona: en la seva revista, *Biblioteconomía*, va publicar-se del 1944 al 1956 una exhaustiva catalogació de les revistes de biblioteques de Barcelona, de la qual, el 1956, la *Gaceta de la premsa española* en va fer una ressenya. (Sobre la història de l'Escola del 1915 al 1939, n'ha editat un estudi A. Estivill, 1992.) Després, a l'Escola del CIC (Cf. *Periodisme en temps difícils. L'Escola del CIC. 1964-1974*, del 1989) i en la rèplica de l'administració central a ella, la Escuela Oficial de Periodismo de Barcelona (fundada el 1968, encara que havia existit una «secció» barcelonina de la Escuela de Madrid els anys 1952-1963), es va realitzar un nodrit conjunt de tesines (unes tres-centes, conservades al Col·legi de Periodistes de Catalunya). Aquests treballs (pocs d'àmbit estrictament històric, i menys encara de volada i metodologia suficients) varen constituir una primera base sobre la qual edificar futurs edificis més sòlids. A les escoles de Madrid i de Pamplona també es produïren alguns d'aquests treballs, però molt migrats. Potser caldria destacar d'aquest conjunt els treballs dels alumnes de l'Escola del CIC: A. Plaja, *La información regional en los diarios de Barcelona* (1967) i A. Ribas, *Los medios de comunicación social utilizados en una experiencia de propaganda* (1973), que tracta del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya durant la Guerra Civil.

A la universitat, però fonamentalment des de les facultats de l'àmbit de Filosofia i Lletres, es realitzaren —i continuen realitzant-se— també treballs d'història de la premsa, especialment des d'enfocaments d'història social i cultural (cf. per a certs aspectes, *Ictineu, diccionari de les ciències de la societat als Països Catalans*, 1979), alguns dels quals seran citats més endavant en l'apartat d'estudis monogràfics. De tota manera, ara voldríem destacar-ne un de singular, la tesi doctoral (1958) de M.C. García Nieto, dirigida per J. Vicens i Vives, per la seva modernitat i la seva anticipació en la metodologia investigadora: el 1975 en va aparèixer un resum («La premsa diària de Barcelona de 1895 a 1910») a l'obra col·lectiva *Premsa y sociedad en España (1820-1936)*. Darrerament, la tesi doctoral sobre *El productor (1887-1893)* de Vicenç

Ripoll (1992), a la UAB. Pel que fa a tesis de llicenciatura, mencionarem a manera d'exemple l'estudi de M.D. Capdevila i R. Masgrau sobre *La justicia social* (1979), el del periòdic popular *La Rambla*, de M. del M. Palomo (1986). Respecte a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, els treballs de llicenciatura de tema històric fan referència a publicacions periòdiques (*El Correo Catalán*, de J. Barcón; *Ajoblanco*, de R. Barnils; *Diario de Barcelona*, de M. J. Blanco y F. Martínez; *Solidaridad Obrera*, de P.I. Dalmases; *Tele-Estel*, de J. Faulí; *Solidaridad nacional*, de F. Gutiérrez; *Hola*, de M.J. Recoder), a un conjunt de publicacions (les dels barris barcelonins, de M. López; les menorquines, de J.J. Morales; les lleidatanes, d'I.C. Miranda), a personalitats del món periodístic (Xènius, de B. Mesquida; Ramon de Godó, de P. Voltes) o a qüestions teòriques relatives a la història de la comunicació social (E. Marín i J.M. Tresserras). En el capítol de treballs de doctorat trobem els de N. Clotet sobre els diaris populars a la Segona República (1989) i d'A. Fusté sobre la premsa humorística a Manresa (1992). Entre les tesis doctorals comptem amb la de J.M. Casasús sobre Josep Pla (1985, posteriorment publicada), la de J.M. Tresserras sobre el magazine *D'Ací i d'Allà* (1989, editada parcialment el 1993), la d'E. Marín sobre la premsa barcelonina durant la segona república (1989), la de J. Guillaumet sobre Abdó Terrades i la premsa de mitjan segle XIX (1990, de la qual ha publicat aspectes a *Periodística, Treballs de comunicació i Anàlisi*, entre d'altres llocs); la de J. Ll. Gómez Mompарт sobre la premsa barcelonina de l'època de la Mancomunitat (1990, publicada parcialment el 1992 com a *La gènesi de la premsa de masses a Catalunya 1902-1923*); la de M. Llanas sobre Gaziel (1992); la de F. Espinet, *La gènesi de la societat-cultura de comunicació de masses a Catalunya a través dels egodocuments 1888-1939* (1992), i la de J.M. Figueres sobre el *Diari Català* (1993).

Institucions no pròpiament acadèmiques han editat les ponències del *Primer congrés de periodistes catalans* (1978, Associació de la Premsa de Barcelona) i del *Congrés de la premsa de Catalunya* (1981, Diputació Provincial de Barcelona). El 1992 se celebraren el Segon Congrés de Periodistes Catalans i les Primeres Jornades d'Història de la Premsa, dels quals es publicaran els resultats. També el 1992 es publicà el llibre de J. Roglan, *El grup democràtic de periodistes 1966-1976*.

La història de la premsa catalana a les revistes especialitzades

Si deixem de banda la constant atenció de la premsa comarcal a la seva pròpia història (sovint en celebrar-se aniversaris de publicacions periòdiques), hauriem d'assenyalar l'abundor d'aquest tipus de material en antigues revistes d'informació general, com ara *Destino*, *Tele-Estel*, etc., o en revistes més específicament culturals, com ara *Serra d'Or* (amb la rúbrica mensual «Premsa» de J. Faulí), *Els Marges*, *Arrel*, *Cultura*, *Revista de Catalunya* o *Nous Horitzons*. Més a fons, revistes històriques com la divulgativa *L'Avenç* o l'acadèmica *Recerques* han publicat articles d'investigació o dossiers especialitzats, com ara «La premsa diària a Catalunya al segle XX (1900-1966)», aparegut al núm. 18 de *L'Avenç* (1979), o l'article d'A. Corti sobre «La Revista blanca» del núm. 2 de *Recerques* (1973).

Les revistes del Col·legi de Periodistes de Catalunya, la mensual *Capçalera* i, sobretot, *Annals del periodisme català*, tenen un especial interès. A més de *El 75*, suplement editat arran de la commemoració del 75 aniversari de l'Associació de la Premsa de Barcelona, cal destacar els dossiers d'*Annals* sobre «Premsa i guerra civil», «Periodistes i guerra civil» o «El canvi professional» (números 10, 12 i 17, del 1987 i del 1990), com també molts d'altres articles historiogràfics. D'altra banda, *Anàlisi. Quaderns de comunicació i cultura*, revista del Departament de Periodisme de la Universitat Autònoma de Barcelona, va publicar el 1982 dos números monogràfics (el 4 i el 5) sobre «Mitjans de comunicació a Catalunya» i el 1990 un altre (núm. 13) amb les ponències de la setmana celebrada el febrer del 1989 sobre *El periodisme català de la Segona República*. Finalment, la Societat Catalana de Comunicació edita des del 1989 la revista *Periodística* i des del 1991 *Treballs de comunicació*, on es publiquen també articles d'història de la premsa, del periodisme i de la periodística.

Bibliografies i catàlegs de referència

A més de l'important *Catàleg de la hemeroteca del Instituto Municipal de Historia de Barcelona* (1960), a càrrec de P. Voltes, hem d'apropar-nos als anys vuitanta per trobar obres generals de referència, entre les quals destaquen «Principals fonts documentals sobre els mitjans de comunicació a Catalunya (1976-1981)», de M. Murciano, publicat a *Anàlisi* (1982) i *Mass Communication Research in Catalonia*, monografia de la mateixa revista, escrita per J. Gifreu amb ocasió del XVI Congrés de l'AIERI (1988); aquesta darrera, a més del seu paper referencial, constitueix una interessant anàlisi de l'evolució històrica de la temàtica anunciada en el títol. També de cara a aquest congrés, la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona publicà *Spanish Bibliography on Mass Communication*.

Una notabilíssima contribució a la temàtica catalana és la tesi doctoral de J. Altabella, *Fuentes crítico-bibliográficas para la historia de la prensa provincial española*, editada per la Universidad Complutense de Madrid (1983). Aquest mateix any va aparèixer a la revista *Documentación de las ciencias de la información*, de la Facultat de Ciències de la Informació madrilenya, una àmplia contribució al nostre tema: «Ensayo de bibliografía sobre la historia del periodismo español», d'E. Fiestas y J.J. Sánchez Aranda. També cal destacar l'*Anuari de la premsa catalana i La premsa a Catalunya als anys vuitanta*, editats per la Generalitat el 1987 i el 1988, i els catàlegs de publicacions periòdiques de la biblioteca i de l'hemeroteca de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona i el de la reserva Marca de la Biblioteca general de la Universitat Autònoma de Barcelona (especialment interessant per a publicacions artístiques), del 1990, 1989 i 1988, respectivament. També a la Facultat de Ciències de la Comunicació, en el primer Quadern del CeDoC, E. Giralt va publicar *Premsa política a les biblioteques de Catalunya* (1991). A la Facultat de Filosofia i Lletres de la UAB, el Centre d'Estudis d'Història Comarcal té informatitzat un important fons bibliogràfic, en el qual figuren els estudis d'història de la premsa; també n'hi ha un altre, més reduït, al Centre d'Investigació de la Comunicació de la Generalitat de Catalunya. El 1993 ha publi-

cat *Bibliografía sobre comunicació social. Vint anys de recerca a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la UAB, 1972-1992*.

Com a exemple de les catalogacions comarcals, citem el *Catàleg de l'hemeroteca de l'Arxiu municipal de Girona* (1980), i de conjunts d'articles que formen un inventari, els de J. Faulí sota l'epígraf «Premsa» a *Serra d'Or*. També existeixen catàlegs de premsa «ibèrica» de les principals biblioteques i arxius del món; citem-ne un: el de la parisenca biblioteca de la Sorbona, a càrrec de J.M. Guittard, del 1988.

Els estudis de premsa comarcal

En el lèxic i la conceptualització dels estudis sobre premsa catalana s'ha anat encunyant la noció de «premsa comarcal» com aquell conjunt de publicacions editades fora de Barcelona, l'abast de difusió de les quals és una comarca o i fins i tot una sola localitat. Els clàssics, com Givanel o Torrent-Tasis, dedicaren una destacada atenció a aquest tipus de premsa, que ha tingut un paper decisiu en el desenvolupament comunicatiu —i més enllà— del país. No obstant això, a l'èxit de l'expressió ha contribuït de manera especial l'obra de J. Guillaumet (*La nova premsa catalana*, 1976; *La premsa de les comarques gironines*, 1977; *La premsa comarcal. Un model català de periodisme popular*, 1983). En la darrera obra (explícitament deutora de Torrent-Tasis per al període anterior al 1940 i amb una notable aportació pròpia per a l'època posterior), Guillaumet atorga una dinàmica històrica específica a la premsa comarcal, independent de la barcelonina i model de periodisme popular amb notables elements de professionalització.

De manera general, podem establir que els estudis territorials sobre premsa catalana —exceptuant-hi la barcelonina— fins al 1966 corresponen majoritàriament al model de «premsa provincial», en els quals es cataloguen i s'avaluen els fons hemerogràfics, sia de les capitals de província, sia de la província en el seu conjunt. Alguns exemples importants a Catalunya d'aquesta tendència comuna, en aquells anys, a tot el territori de l'Estat espanyol són treballs com els següents: el d'E. Mirambell sobre *Las colecciones de prensa local de la biblioteca pública de Gerona* (1949); o, a Lleida, el catàleg de l'*Exposición de la prensa provincial leridana* (1946), els estudis de J.A. Tarragó dedicats a *Bibliografía sobre prensa ilerdense* (1953) i el clàssic de R. Sol Clot *150 años de prensa de Lérida* (1964). Res per a Tarragona, ni per a la majoria d'altres ciutats importants catalanes, si exceptuem Olot (J. Danés, *Exposición bibliográfica conmemorativa del centenario de la prensa local olotense. 1859-1959*, 1959), Manresa (amb els articles de J. Torrent a *Bages*) i articles puntuals i esparços de J. Tarín. De tota manera, fins a la fi del franquisme apareixeran publicacions dedicades a la premsa de Sant Adrià del Besós (de F. Llanes, 1968), la bergadana (de M. Sistach i J.M. Martín, 1970), la sabadellenca (de J. Puig Pujol, 1972), la tortosina del segle XIX (1973) o el periodisme reusenc (Gras i Elias, 1973).

Un conjunt de factors determinaren la renovació de la bibliografia sobre «premsa comarcal» des de la meitat dels anys setanta, és a dir, des de les acaballes del franquisme: l'espectacular volada d'aquest tipus de premsa i el consegüent interès per conèixer-ne les arrels històriques i els precedents; la requalificació dels estudis d'història local, en mans de les noves promocions d'historiadors, que troben en la

premsa una font documental de primer ordre; la difusió de l'obra de Torrent-Tasis i, més tard, del mateix Guillaumet, potenciada per les noves escoles de periodisme i, especialment, per la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, amb la realització corresponent de treballs de curs, tesines i tesis doctorals, l'interès de les noves institucions democràtiques (ajuntaments, diputacions, Generalitat, organitzacions cíviques i polítiques, etc.) a inventariar el sector, racionalitzar la política de subvencions i promoure estudis sobre aquest patrimoni.

En general es deixa de banda el «model provincial» i es prefereix el comarcal (i local, implícit), que ens ha anat proveint d'obres com el catàleg de Xarxa Cultural sobre l'*Exposició de premsa catalana actual* (1977), el número monogràfic de la revista *Arrel, La premsa comarcal a Catalunya* (1981), o els volums policopiats del *Congrés de premsa comarcal de Catalunya* (1981). D'altra banda, el departament de Cultura de la Generalitat edita des del 1981 guies de la premsa local i comarcal, en volums que abasten diverses comarques. De tota manera, els escrits de més gran interès immediat i de més ressò en treballs més amplis posteriors són les monografies locals; moltes de les quals uneixen la catalogació exhaustiva amb la modernitat metodològica i la contextualització històrica. Sense voler-ne fer una llista completa, citarem ara la majoria de publicacions d'aquest caire, indicant-ne la localitat (o comarca), l'autor i l'any d'edició: Manresa (M. Ratés, 1976; C. Fenoy, 1979; A.M. Balaguer, 1981; P. Gassó, 1991; A. Fusté, 1992), Sabadell (A. Castells, 1976; AA DD, 1979), Terrassa (M. Coll, 1977), Sitges (AA DD, 1977 i 1979), Badalona (E. García, 1978), Girona (J. Clarà, 1978 i 1981), Reus (P. Anguera i R. Cabré, 1979; anònim, 1983; M. Ferran, 1992), Sant Feliu de Guíxols (E. i Ll. Esteve, 1980), Banyoles (AA DD, 1981), la Segarra (J.M. Llobet, 1981), Tarragona (J.P. Virgili, 1981), Vic (C. Miralpeix, 1981), Vilanova i la Geltrú (S. Moral, 1981 i 1985), Granollers (J. Subirà, 1982), Mataró (F. Costa, 1982), Ripoll (M. M. Palomera, 1982), Igualada (M.T. Miret, 1983), Sant Pere de Ribes (AA DD, 1983), Sant Cugat del Vallès (J.M. Figueres, 1984), Rubí (AA DD, 1985), Girona (L. Costa, 1986 i 1989), el Pallars (AA DD, 1986 i X. Tornafoch, 1992), Balaguer (N. Moncasi, 1987), l'Empordà (AA DD, 1987), Lleida (A. Rossell, 1987), Sant Sadurní d'Anoia (C. Carol, 1987), Valls (J. Vives, 1987), la Cerdanya (S. Bosom, M. Solé i J.L. Blanchon, 1990), Falset (R.M. Fusté, 1990), la Selva (L. Costa, 1991) o la Ribera d'Ebre (J. Sánchez i C. Margalef, 1992). A més, l'obra de J.M. Huertas, *La premsa de barris a Barcelona, 1939-1982* (1982), segueix també el model dels estudis de premsa comarcal. D'altra banda, l'obra de P. Solà *Cultura popular, educació i societat al Nord-Est català (1887-1959)* (1983) estudia la premsa comarcal d'aquest sector en un context més ampli. Són també interessants el *Cens dels butlletins municipals de Catalunya* (1982), el *Llibre del cens de la premsa local i comarcal* de la Diputació de Barcelona (1986) i els estudis d'audiència de la premsa local i comarcal del Line Staff (1990).

Els estudis monogràfics

Un dels principals camps abastats per les monografies el formen aquelles de caràcter local i comarcal que acabem d'estudiar. D'altres terrenys són els que comprenen les anàlisis sectorials (de qualsevol dels factors de producció de la premsa, so-

bre grups especialitzats de publicacions, sobre moviments culturals, etc.), a més dels estudis específics de publicacions concretes i les biografies o retrats biogràfics. Aquests darrers temes seran estudiats en un apartat posterior, i també les autobiografies i les memòries.

També les monografies s'adiuen amb el tipus d'evolució assenyalat per les obres de caire general. Cal destacar el retard acumulat en aquest camp. Així, les col·leccions de llibres o les revistes especialitzades en temes de la comunicació i la premsa daten tot just de la dècada dels vuitanta; recordem, com a revistes, *Anàlisi*, *Annals del periodisme català*, *Capçalera*, *Periodística* i *Treballs de comunicació*. Com a col·leccions podríem assenyalar «Vaixells de paper», del Col·legi de Periodistes i la Diputació de Barcelona, i les sèries del Centre d'Investigació de la Comunicació, de la Generalitat.

Abans de l'aparició del Torrent-Tasis, només trobem aproximacions sectorials escadusseres, d'altra banda tan disperses i desiguals com la «Bibliografia de la premsa musical barcelonesa» de F.P. Baldelló (a *La música en Barcelona*, 1943); *Tres maestros del lápiz de la Barcelona ochocentista: Padró, Planas, Pellicer* de S. Bori (1945); *L'humor a la Barcelona del Noucents* de X. Nogués (1949); o també del 1949, l'obra sobre el mateix X. Nogués de R. Benet; més endavant, «La revista infantil en Barcelona» de T. Rovira (1964), a *Las revistas frenológicas catalanas* d'E. Domènech (a II Congreso Español de Historia de la Medicina, 1965) o *La revolución de Setembre i la premsa humorística catalana* de J. Sobrequés (1965).

Després, el panorama ha canviat, si no en tots els àmbits i per a totes les èpoques, sí pel que fa a alguns temes i moments assenyalats. Així, la *premsa femenina* compta amb obres especialitzades per al conjunt de l'Estat espanyol, en les quals la temàtica catalana hi té un especial desenrotllament: els llibres de M. Roig, *La mujer y la prensa* (1977), d'I. Marrades i A. Perinat, *Feminismo, prensa y sociedad en España, 1800-1939* (1980) o de M. Nash, *Mujer y movimiento obrero en España. 1931-1939* (1981), i també l'article de J. Ll. Gómez Mompert, «Medio siglo de prensa del corazón en España, 1940-1990» (*Anàlisi*, 1992). Específiques de Catalunya són les obres de M. Duch, *El Feminisme a Catalunya: premsa, ideologia i pràctica. 1871-1931*, d'I. Segura i M. Selva, *Revistes de dones, 1846-1935* (1984) i *Prensa para mujeres o el discurso de lo privado: el caso HYMSA* (1987), del Feminari de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Capítol a part mereixen els treballs de Ll. Solà sobre les *publicacions humorístiques*, aplegats a *L'humor català* (3 vols., 1978), obra a la qual cal afegir el magnífic tractament concedit a la historieta il·lustrada catalana per A. Martín a *Historia del cómic español. 1875-1939* (1978) o per J. Delhom i J. Navarro a *Catálogo del tebeo en España, 1915-1965*, a més de l'estudi sobre els *fanzines* a Catalunya de R. Aymerich (1990), de l'obra de Tísner sobre *El be negre* (1990), la del mateix Tísner i Pere Calders sobre *L'Esquella de la Torratxa* durant la Guerra Civil (1991) i la tesi doctoral de J.J. Cortés sobre el *TBO* (1992). També, de L. Gasca, *Los héroes de papel (Cómic)* (1960) i *Los cómics en España* (1969); d'I. Tubau, *El humor gráfico en la prensa del franquismo* (1987), i, de J. Vidal i C. Santamaria, *Els periodistes en el còmic* (1989). En el nivell local, els treballs citats d'A. Fuster sobre Manresa i de M. Ferran sobre Reus, tots dos del 1992. També cal recordar la col·lecció de l'editorial Colum-

na «Clàssics catalans de còmic». En part lligat amb aquesta temàtica, per al *públic infantil*, tenim el llibre d'E. Larreula. *Les revistes infantils catalanes de 1939 ençà* (1985), com també treballs anteriors, com ara «Revistes per a infants i adolescents» (*Serra d'Or*, núm. 229, 1978) de J. Carbó, o posteriors com el número 500 de *Tretzevents*, que n'explica la història (1986).

Un altre terreny és el de les *revistes artístiques* i el *disseny gràfic*. A més del primer article de J.M. Cadena «Les revistes d'art a Catalunya» (*Serra d'Or*, juny 1971), aquesta temàtica té una esplèndida cabuda en obres generals com *Las vanguardias artísticas en España* de J. Brihuega (1981) o en la part corresponent a F. Fontbona de *El grabado en España, siglos XIX y XX* (1988), i en els tres darrers volums d'*Història de l'art català*, del mateix Fontbona i de F. Miralles (1983-1985). És objecte d'estudi específic en l'extens treball d'E. Trenc, *Las artes gráficas en la época modernista en Barcelona* (1977), en l'article de C. Pérez de Rozas, «El diseño en la prensa catalana del siglo XX» (*Annals del periodisme català*, 1985), en les obres d'E. Satué, *El llibre dels anuncis* (3 vols, 1985-1990) i *El disseny gràfic a Catalunya* (1987), i també en «Història i actualitat del disseny gràfic a Barcelona» (dossier del núm. 3 de *Barcelona, metròpolis mediterrània*, 1986), en els articles del mateix Trenc «Les arts gràfiques a Catalunya. 1888-1936» (dins *Homenatge a Barcelona*, 1987) i de J.M. Casasús «Apunts per a una història del disseny de diaris a Catalunya» (*Annals del periodisme català*, 1989) o en l'obra del citat Satué, «*La Vanguardia*, cien años de anuncios en prensa» (1989).

Un nou aspecte que cal destacar és el *fotoperiodisme*. Malgrat la seva importància decisiva en la història de la premsa, ha trigat a merèixer estudis especialitzats. Molt esbiaixadament, el tema apareix en històries generals de la fotografia (és el cas dels apartats dedicats a l'Estat espanyol, escrits per J.M. Casademont i per J. Fontcuberta, respectivament en les obres de P. Tausk i de B. Newhall, del 1978 i del 1984) o en la col·lectiva *Historia de la fotografía española. 1839-1986* (1987). Una primera utilització a gran escala de la foto de premsa es donà en l'obra d'E. Vallès, *Història gràfica de... Catalunya...* (1975-1980, 6 vols.) i en el catàleg de l'exposició sobre *La guerra civil espanyola* (1981); també sobre la Guerra Civil *Visions de guerra i de reraguarda*, coordinat per J. Fontana (1977) i l'obra col·lectiva *Fotografía e información de guerra: España 1936-1939* (1977). Més tard aparegueren l'indispensable estudi sobre el potser més important fotoperiodista català, A. Centelles, també amb ocasió d'una exposició (1988); la sèrie de minibiografies de fotògrafs de premsa de J. Cruañas (a *Capçalera*, des del seu primer número, 1989), i l'article de J. Ll. Gómez Mompert «L'origen de la comunicació visual de masses. 1936-1939» (*Anàlisi*, 13, 1990). Finalment, el 1990 veié la llum *Història del fotoperiodisme a Catalunya, 1885-1976*, de J. Fabre, amb motiu, novament, d'una altra exposició; com el 1993, la del *Fotoperiodisme a Lleida*. D'altra banda, aquests darrers anys s'ha expandit la tendència a fer estudis de fotògrafs, a historiar localitats, fets, moviments, institucions, etc., a través de les imatges. El cas de l'estudiós E. Massanas a Girona fóra exemplar, fins l'extrem de promoure el 1990 i el 1992 sengles jornades sobre aquesta temàtica, fruit de les quals són els volums *La imatge i la recerca històrica: la fotoperiodística* hi ocupa un lloc destacat. Així, a l'obra col·lectiva *La força de la imatge, 150 anys de fotografia* (1990) o a la sèrie de *L'Avenç*, «Fotografia i societat» (1991-1992), com

també en el cas igualment exemplar de les obres de F. Farrés, *Fotografia històrica de Vic* (1985) i *Història de la fotografia a la ciutat de Vic 1849-1930* (1992).

Alguns altres camps també han estat objecte d'estudis monogràfics, com ara la premsa obrera, la clandestina de l'època franquista o la referida al temps del modernisme. Per a la *premsa obrera* comptem amb la vella obra de R. Lamberet, *Mouvements ouvriers et socialistes. L'Espagne: 1750-1936* (1953), així com amb els diversos articles de V.M. Arbeloa (1970-1972), especialment «La premsa obrera en Barcelona» (a *Cuadernos de historia económica de Cataluña*, 1972), amb els de S. Tavera sobre la premsa anarcosindicalista, publicats a *Recerques* (núm. 8, 1978) i a *Annals del periodisme català* (1988, 1989), alhora que amb el seu llibre sobre la història de *Solidaridad obrera* (1992). També l'obra d'E. Olivé *La pedagogia obrerista de la imatge 1900-1910* (1978) i la de M. Nash citada per a la premsa femenina, o d'altres que ja hem mencionat més amunt o mencionarem més tard; finalment l'article de J. Termes «Il movimento operaio spagnolo e l'illustrazione satirica nella stampa anarchica (1889-1893)» (a *Movimento operaio e socialista*, any V, núm. 1, Torí, 1982), o l'article col·lectiu aparegut a *Revolució i socialisme II* (1989) sobre determinats aspectes de la premsa anarquista del segle passat. Col·lateralment, hauríem de citar els tres volums de *La premsa de guerra en la zona republicana durante la guerra civil española (1936-1939)*, publicats per M. Díaz el 1992.

Per a la *premsa clandestina* de l'època franquista cal destacar J. Crexell, *Premsa catalana clandestina, 1970-1977* (1977); J. Oliver i J. i P. Pagès *La premsa clandestina. 1939-1956* (1978) o A. Viladot, *Nacionalisme i premsa clandestina. 1939-1951* (1987), com també el catàleg del CEHI, *Premsa clandestina i de l'exili (1939-1976)* (1977). Per a la premsa clandestina fins a la guerra, el llibre del mateix Crexell *Premsa catalana clandestina i d'exili, 1917-1938* (1987).

Per al *modernisme*, a més de la ja citada aportació de Fontbona a la *Història de l'art català* i de l'obra de Trenc sobre les arts gràfiques, enumerem cronològicament algunes de les aportacions respecte a la seva premsa. En primer lloc els dos clàssics, J.F. Ràfols, *Modernismo y modernistas* (1949, traducció catalana, 1982) i E. Valentí, *El primer modernismo literario catalán* (1972). Dels anys setanta són l'article sobre la revista *Juventut* de J.L. Marfany (*Serra d'Or*, desembre, 1970), el llibre d'E. Jardí *Història dels Quatre Gats* (1972), l'article de R. Pla sobre *L'Avenç* (*Els Marges*, 1975), procedent de la seva tesi llegida l'any anterior, i *Girona i el modernisme* de D. Fulcarà (1976), que dedica especial atenció a les revistes. Posteriorment s'han publicat *Aspectes del Modernisme* del mateix Marfany (1982), *Els modernistes i el nacionalisme cultural* de V. Cacho Viu (1984), *Els marginats socials en la literatura del grup modernista de Reus*, de M. Sunyer i Moliné (1984), on es dedica força espai a l'estudi dels periodistes, l'obra col·lectiva *El temps del modernisme* (amb aportacions sobre la premsa, especialment de R. Pla i de F. Fontbona, 1985), un article de Marfany sobre el cant coral en els periòdics de l'època a *Recerques* (núm. 19, 1987), un altre de X. Aviñoa sobre la crítica musical a *Revista de Catalunya* (núm. 15, 1988), un dossier sobre «L'Avenç i el modernisme» (*L'Avenç*, 1989), el catàleg sobre l'exposició del *Modernisme* (1990), amb col·laboracions de R. Pla, F. Miralles, X. Aviñoa o R. Arranz que desenvolupen el tema de la premsa, i, finalment,

un article de Ll. Quintana sobre «Joan Maragall i el "Diari de Barcelona"» (*L'Avenç*, febrer del 1991).

Existeix també alguna monografia sobre *premsa esportiva i excursionista*, com ara la memòria de grau de l'Escola de Periodisme de Navarra sobre la premsa esportiva catalana a la postguerra, d'E. López Valls (1970), la col·lectiva del 1972, *Cien años de prensa deportiva de Cataluña*, l'obra de J.M. Figueras, *Aproximació a la premsa catalana excursionista de postguerra, 1939-1981* (1982) o el monogràfic d'*Annals del periodisme català*, «Periodisme esportiu, tradició i futur» (1992).

D'altra banda, mencionarem, de forma miscel·lània, d'altres monografies notables: dos articles de R. Abella sobre la premsa republicana durant la Guerra Civil, publicats a *Historia y Vida* (1976 i 1977), i un altre de S. Salaü a *Estudios de historia social* (1983), *60 anys de premsa d'Estat català* (1983), «La premsa cinematogràfica a Barcelona», del 1910 al 1939, d'E. Bufort i E. Bajuelo (*Cinematògraf*, 1985 i 1986) i «Les revistes literàries catalanes durant la Guerra Civil» de M. Campillo (*Serra d'Or*, núm. 320, 1986). D'altra banda, els articles de la *Revista de Catalunya* sobre publicacions periòdiques literàries (núm. 7, de J. Rendé i I. Cònsul) i sobre els periòdics del front durant la Guerra Civil (núm. 9, de C. Sánchez), apareguts el 1987; *Revistes catalanes a les Amèriques* de J.M. Balcells (1988); «La premsa periòdica en Barcelona en el segle XVIII», de M.T. Núñez (Manuscrits, 1988); el dossier de *Lletres de canvi* sobre periodisme literari (set., 1988); l'article de F. Espinet sobre les revistes a l'Estat espanyol en el període 1900-1939, on destaquen les catalanes (a *Historia de los medios de comunicación en España*, 1989); el d'A. Castiñeira sobre les revistes filosòfiques (a *La filosofia a Catalunya durant la transició, 1975-1985*, 1989); el de S. Tavera sobre la «bona premsa» catòlica d'*Annals del periodisme català* (1990); el llibre d'A. Duarte i J.B. Culla sobre la premsa republicana (1990); els articles de F. Roca sobre les revistes polítiques (*Revista de Catalunya*, núm. 44, 1990) i sobre les d'esquerra (*Nous Horitzons*, núms. 117, 118, 120; 1990); o els de D. Castillo i d'A. Castiñeira respectivament sobre les de «creació» i les de «pensament» (*Cultura*, núms. 11 i 19, 1990 i 1991); el dossier sobre la premsa escrita en català (ibídem); l'article de J.M. Tresserras, «Els orígens dels impresos periòdics als Països Catalans» (*Periodística*, núm. 5, 1992); un article de J. Ll. Gómez Mompert en el qual estudia la publicitat, com a fenomen conformador i indiciari de la societat-cultura de masses, en els diaris barcelonins del període 1914-1923 (a *Catalunya i la Restauració 1875-1923*, 1992) o el llibre d'E. Cassany, *El costumisme en la prosa catalana del segle XIX* (1992), on evalua la premsa com a vehiculadora dels escrits costumistes.

A mig camí entre l'enfocament teòric o tècnic de la premsa i el tractament històric d'un període, disposem de treballs de vàlua com l'excel·lent anàlisi general de J. Gifreu, *Sistema i polítiques de comunicació a Catalunya. 1970-1980* (1983), l'obra coordinada per R. de Mateo, *La empresa periodística en los ochenta* (1988), l'estudi de J.M. Corbella *La comunicació social a Catalunya. Panorama general als anys 80* (1988), el monogràfic de la revista *Barcelona, metròpolis mediterrània*, dedicat a «La ciutat i la comunicació» (1989), coordinat per J. Ll. Gómez Mompert, o *La circulació de la premsa Catalunya-Espanya*, de J. Guillet (1990).

Estudis específics sobre periòdics concrets

Aquest camp d'estudi és probablement un dels més negligits de la nostra historiografia. Per constatar-ho en tindríem prou amb dir que no existeix cap estudi complet sobre *La Veu de Catalunya*, *Las Noticias*, *El Matí*, *La Nau*, *La Humanitat*, *La Noche*, *El Día gráfico*, *El Diluvio*, etc., per referir-nos només als diaris. D'altra banda, la majoria d'aquells que sí que han estat historiatats ho són de manera molt esbiaixada o parcial, si els mirem des de la perspectiva de la nova historiografia de la comunicació. Molt sovint els treballs són encara merament descriptius o hemerogràfics, o es contemplen només des d'un punt de vista particular (artístic, d'història social, literari, etc.), en què amb prou feines es va més enllà dels continguts explícits o de formalitzacions. Un dels aspectes més menystinguts (en part per la dificultat d'accedir a les fonts) és l'econòmic, l'empresarial. (De passada, observem que no hi ha cap estudi sobre cap de les grans empreses periodístiques catalanes, si exceptuem el recent d'O. Pàmies, 1993, sobre *El grup mundo*.)

Advertits d'aquests fets, indicarem ara la trajectòria d'aquests estudis de periòdics concrets. (No ressenyarem, però, aquells treballs ja al·ludits més amunt, que ara recordem pel nom de la publicació interessada: *El Correo Catalán*, *Ajoblanco*, *Diario de Barcelona*, *Solidaridad nacional*, *Catalunya social*, *Solidaridad obrera*, *Tele-Estel*, *Hola*, *D'Ací i D'Allà*, *La Revista blanca*, *La Vanguardia*, *Juventut*, *L'Avenç*, *Justícia social*, *La Rambla*, *Quatre Gats*, *El productor*, *Diari Català*, etc.; recordem alhora que per a alguns periòdics encara la millor informació la donen els articles de la *Gran Enciclopèdia Catalana*.)

Immediatament després de la Guerra Civil, s'edità la *Historia del «Diario de Barcelona»*, 1792-1938, de J. Álvarez Calvo (1940), diari que posteriorment fou revisitat per E. Molist a «*El Diario de Barcelona*» (1964) i el 1992, en ocasió del bicentenari, per J.M. Figueras en una monografia dels «Episodis de la història» i pel col·lectiu núm. especial (21) d'*Annals del periodisme català*, «El Brusi, una perspectiva de dos segles». Anteriorment, les tesines de J. de Dalmases sobre els seus inicis (1971) i d'E. Álvarez sobre el diari durant la Revolució Francesa (1973); també el 1992 es publicà la monografia de V. Saura, J.C. Clarós i X. Vila sobre el període 1972-1992 i un article de J. Crexell sobre els orígens del diari (*Revista de Catalunya*, desembre), entre d'altres textos.

Igualment del 1940 és l'article de R. Silva «Two Barcelona periodicals: El Vapor, El Guardia nacional» (a *Liverpool Studies on Spanish Literature*, núm. 1); dels anys cinquanta són dos importants estudis de la premsa de la primera meitat del segle XIX: *El Europeo. 1823-1824*, de L. Guarner (1954) i «*Lo Verdader Català*»: primer òrgan periodístic de la Reinaixença. 1843, de J.M. Casacuberta (1956).

Més tard apareixeran els articles d'A. de Rosselló sobre *Ariel* (*Serra d'Or*, setembre, 1966) i de R. Tasis sobre la *Revista de Catalunya* al número d'aquesta editat a Mèxic (setembre, 1967), l'escrit sobre el *Diario de Reus* de S. Aragonès (1969), les evocacions de deix memorialístic «*La Publicitat*», *diari català*, de J. Passarell (1971) o el valuósíssim —des del punt de vista de l'avaluació del diari, si bé no d'aportació de dades concretes— *Història de «La Vanguardia»*. 1881-1936, de Gáziel (1971). Dels anys setanta són també els estudis històrics de P. Voltes sobre *La*

Vanguardia durant la Guerra Civil (a *Cuadernos de historia económica de Catalunya*, XI, 1974), M. Nash sobre *Mujeres libres* (1975) i del grup ERA sobre *La Revista Blanca* (1977), la tesina de G. Casals sobre *La nostra revista i La nova revista* (1977), el llibre de Pere Anguera sobre el Centre de Lectura de Reus, on fa la història dels seus diversos òrgans d'expressió (1977), i també l'antologia de C. Salmurri *La vida barcelonesa a través de «La Vanguardia»* (1978, 4 vols.); a més, el diari *Avui* publicà la sèrie *Diaris catalans (1976-1977)*.

Més recentment s'ha portat a terme l'estudi d'una notable sèrie de publicacions per part de la col·lecció «Vaixells de paper» (*Tele-Estel, Arreu, Orifloma, Canigó, Presència, Grama, Maresme, Destino, El Noticiero Universal, Solidaridad obrera*). També dels anys vuitanta són «*El restaurador catalán*» i *la guerra carlina* (1980) de J.M. Mundet; «*La Renaixensa*». *Diari de Catalunya. 1881-1905* o «*El País*» a *Catalunya* (1981 i 1986) o els estudis sobre el *Diari Català* d'Almirall, de J.M. Figueres; l'obra de M. Remisa sobre *La veu de Montserrat* (1985); l'estudi del contingut polític de *La Veu de Catalunya* durant la Segona República (B. Muniesa, *La burgesia catalana ante la Segunda República española*, 2 vols. 1985-1986); l'anàlisi de la relació entre catalanisme i anarquisme a través del periòdic *Catalunya* del 1937 (J. Sabater, 1986); la recreació de Sempronio de la revista *Mirador (Del mirador estant*, 1986); l'article de J. Guillamet sobre «El bien del país», de Figueres, primer periòdic agrícola» (a *Revista de Girona*, 1986); el llibre de M. Costafreda i J. Tous sobre *Lo Somatent! (1886-1903)* de Reus (1987); l'estudi de L. Bonet sobre *La revista «Laie»* (1988); l'article «Elements d'avantguarda a "Joia", revista noucentista» de V. Soler (*Serra d'Or*, febrer, 1989), i l'opuscle col·lectiu dedicat a la revista satírica política *El Papus* (1990), o els articles d'E. Rodríguez sobre el mataroní *Lo pensament marià* (VI Sessió d'Estudis Mataronins, 1990) i de J.M. Minguet sobre *Anti*, revista d'avantguarda del 1931 (a *Miscel·lània Joan Fuster II*, 1990). També l'estudi, buidada i índex de la *Revista d'Igalada* del 1929-1930 (1990), de M.A. Bisbal i M.T. Miret, i el col·lectiu *Literatures submergides* (1991), que analitza i cataloga revistes d'escassa difusió i/o voluntat minoritària entre el 1968 i el 1991.

D'altra banda, s'han editat uns magnífics índexs comentats d'*Ariel* (a *Biblioteconomia*, 1972), *La Revista* (1983) i *Lo Gay saber* (1989), a càrrec tots tres de M.C. Ribé, i de *L'Avenç* (M. Capdevila i M.C. Illa, 1990). A tot això cal sumar, des dels anys vuitanta, la publicació d'articles rellevants com ara els següents: «La revista "Catalunya" (1903-1905) i la formació del Noucentisme» (J. Aulet, *Els Marges*, 1984); «La Paraula cristiana» 1925-1936 (J.M. Puigjaner, *Serra d'Or*, 1986); diversos articles sobre «La Revista de Catalunya» (*Revista de Catalunya*, números 1, 11 i 29, del 1986, 1988 i 1989); el treball d'A. Manent sobre «Serra d'Or» (*Revista de Catalunya*, núm. 34, 1989); l'article de J. Guillamet sobre la revista «Ciència» (*Annals del periodisme català*, 1989); el de J.M. Cadena sobre Companys, «La lucha» i «Barricada» (a *Lluís Companys, trajectòria d'un president*, 1990); la valoració de «*Studia Vicensia*» a càrrec de J. Rovira i A. Casanovas (*Revista de Catalunya*, núm. 43, 1990); la comunicació policopiada presentada al *Col·loqui interdisciplinari sobre el primer franquisme* sobre les revistes falangistes *Azor*, *Alerta* i *Estilo* (1990); l'article de Ll. Costa sobre *L'autonomista* de Girona (*Annals del periodisme català*, 1991); la proposta de *thesaurus* per analitzar temàticament els magazines, basat en

D'Ací i d'Allà, publicada per J.M. Tresserras a *Anàlisi* núm. 14 (1992); l'article de J.J. Isern sobre la revista de poesia *Reduccions* (*Revista de Catalunya*, juny, 1992); o el de Tresserras, Chillón i Espinet sobre *La bugadera* (a *Dos-cents anys de premsa valenciana*, 1992).

Finalment, cal ressaltar la publicació d'edicions facsímils d'algunes de les principals revistes catalanes (com ara *L'Amic de les arts*, *El Be negre*, *La columna de foc*, *Cucafera*, *Cu-cut*, *Cultura* —de Girona—, *Hora de España*, *L'Instant*, *La llumenera de Nova York*, *La mà trencada*, *Luz*, *Papitu*, *En Patufet*, *Pel&Ploma*, *Quaderns de l'exili*, *Quaderns de poesia*, *Els Quatre Gats*, *Revista de Catalunya*, *Revista de Gerona*, el *Treball* del 1936, *La Veu del Camp*, etc.), sovint acompanyades d'estudis introductoris o, si més no, de comentaris suscitats per la seva aparició, en la premsa diària o en revistes especialitzades. De manera similar, podríem mencionar les sèries d'obres completes de grans escriptors catalans, en les quals se'n recullen els articles periodístics (Soldevila, Maragall o Sagarra, per exemple, a la «Biblioteca Perenne» de l'editorial Selecta; Foix, a Edicions 62; etc.), o les antologies d'aquests textos (com ara *L'Aperitiu* o *Cafè, copa i puro* de Sagarra, *Les bonhomies i altres proses* de J. Carner, *Del «Mirador» estant de Sempronio*, el *Glosari de Xènius*, els articles de Xammar, la reedició de les *Barcelonines* de R. Robert, les *Cròniques de Belcaire d'Urgell 1912-1919* de J. Arqué o *Indagacions i provocacions* de Just Cabot). En aquest sentit, cal mencionar especialment les *Obres completes* de J. Pla de l'editorial Destino i les de Xènius en curs de publicació a Quaderns Crema, com també la reproducció d'articles clau dels més importants periodistes catalans de la revista *Cultura*, comentats per J.M. Casasús (en part publicats a *Periodisme que ha fet història*, 1991), o molts dels volums de la Biblioteca dels clàssics del nacionalisme català.

Les aportacions memorialístiques i biogràfiques

Les autobiografies i memòries —i material afí, com ara els dietaris, les entrevistes, els epistolaris, etc.: allò que recentment ha estat denominat *literatura del jo* i *egodocument*— de periodistes o d'altres autors que s'ocupen de la premsa, han estat objecte d'utilització sistemàtica per a la construcció de la historiografia periodística, de fa temps, malgrat que generalment aquest material solament ha estat fet servir des del punt de vista de l'emissor comunicatiu. Això no obstant, darrerament, a més de servir-se'n de manera més sistemàtica com a font de primer ordre, hom ha cercat en aquests *egodocuments* també la repercussió dels missatges *massmediàtics* sobre l'audiència receptora: F. Espinet ha aportat unes primeres aproximacions a aquest nou enfocament en «La premsa en les autobiografies catalanes del primer terç del segle XX» (a *La premsa en los siglos XIX y XX*, 1986) i en «La recepció de la periodística al primer terç del segle XX en els escrits autobiogràfics» (*Periodística*, 1992), concreta- tades a la seva tesi doctoral, ja esmentada.

Assenyalem ara les més importants mostres d'aquests material memorialístic. Si certament en el període anterior a l'obra de Torrent i de Tasis ja comptàvem amb un considerable feix d'aquest tipus de textos, és molt més important l'estiba amuntegada des d'aleshores. Per al període 1943-1964 només podem mencionar disset autors fonamentals d'aquesta mena de material, d'entre els periodistes o les persones ínti-

mament relacionades amb la premsa; serien, per ordre cronològic: Puig i Alfonso, Caballé i Clos, J.M. de Nadal, Prudenci Bertrana, Josep Pla, Sarañana, Sagarra, Hurtado, Pere Foix, Màrius Verdaguier, Gaziol, Esclasans, J.M. Francés, N. Oller, Claudi Ametlla, V. Castanys i Vicenç Prat; això, a més de la atípica obra *Cuarenta años de Barcelona. 1890-1930*, de Lluís Cabañas de Guevara (pseudònim de R. Moragas i M. Aguilar, 1944). Fins al final de la dècada dels setanta, en canvi, la garba és molt més nodrida fins a poder escandir vint-i-set autors; són, també per ordre cronològic d'aparició de les obres: Zarraluqui, Passarell, Llates, Joseph i Mayol, Solsona, Ferran Canyameres, Eroles, Benguerel, Biosca, Gasch, Cirici, Antoni Roca, I. Agustí, Pérez Baró, Pere Coromines, Teresa Pàmies, Xammar, Lluís Capdevila, Roig i Llop, Domènec de Bellmunt, Busquets i Molas, Poblet, Antoni Closas, Bueso, Farreras Pau, García Oliver, Riera Llorca. Des dels vuitanta, la collita no és tan granada, però encara notable: Joan Teixidor, Sempronio, Cambó, Tarín Iglesias, Juan Arbó, Zúñiga, Bladé, Tomàs Garcés, Recasens i Mercader, Marià Manent, Ferran Canyameres, Ramon Planas, Tísner, M. Vázquez Montalbán, J. Lladonosa, Antoni Bergós, Víctor Alba, Ibáñez Escofet, Mercader-Miret, Duran i Bas, Xavier Muñoz, Joan Oliver, J. Maragall i J. Pijoan. També els articles de J.M. Lladó a l'*Avui*. El conjunt d'aquests i d'altres textos semblants (entre els quals comptaríem alguns dels *Diàlegs a Barcelona*, publicats per l'Ajuntament, o de *Les converses a Lleida* i *Segones converses a Lleida* de J. Varela, 1988-1991), està essent analitzat des d'una perspectiva global d'història de la comunicació social, especialment pel conjunt d'investigadors de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, en les seves tesis doctorals i publicacions paral·leles o posteriors. Un article de V. Soler a *Revista de Catalunya* (gener, 1993) avalua les memòries de Tísner, Gaziol i Ibáñez Escofet, que «recorden amb ulls de periodista».

L'altre aspecte que s'ha de considerar és el de les biografies de periodistes (incloent-hi ninotaires i fotògrafs de premsa), aspecte íntimament lligat a la disciplina de la periodística, temàtica a què es dedica preferentment el professor J.M. Casasús (*El pensament periodístic a Catalunya*, 1987; *El periodisme a Catalunya*, 1988), que darrerament ha enriquit amb la qüestió de la recepció del periodisme (article a *Periodística*, 1991). En aquest tipus d'estudis biogràfics, la confluència interdisciplinària és cabdal. No obstant això, la majoria de treballs que s'hi fan o s'hi han fet encara procedeixen o procedien de visions parcialitzades a partir de terrenys específics de vell o de nou encuny (crítica i història literària i artística; història política, social o de les mentalitats; sociologia, politologia, estasiologia, història cultural i científica, etc.), cosa que, en definitiva, equival a prendre el periodisme i els periodistes més com a font que com a objecte d'estudi en ell mateix. Ens cal insistir en una visió de la premsa no com a adjectiva, sinó formant part substantivament de la història integrada de la comunicació social, en una perspectiva d'història total.

La majoria de biografies o retrats biogràfics que poseïm ha estat publicada d'ençà de mitjan seixanta amb escassa producció anterior. Així, per als anys quaranta només comptem amb estudis sobre Maragall, Nogués, Padró, Planas, Pellicer, Rusiñol i Conrad Roure; per als cinquanta, de Brusi i Ferrer, A.M. Claret, A. Guimerà, Apelles Mestre, Alexandre Plana o Yxart, i, per als primers seixanta, de P. Bertrana, Cambó, Duran i Bas, els Peris Mencheta, Piferrer, Prat de la Riba o Sagarra. Fins i tot du-

rant els anys següents, fins al final de la dècada dels setanta, l'edició de biografies o semblances fou encara mediocre: Almirall, Lola Anglada, J.M. Capdevila, J. Carner, P. Coromines, Crexells, Àngel Ferran, J.M. Folch i Torres, Gaziel, X. Gossé, Junceda, Junoy, Matheu, Nin, Maria Pi i Sunyer, Pijoan, Josep Pla, Pomés, F. Pujols, M. dels S. Oliver, Peiró, C. Rahola, A. de Riquer, Sardà i R. Tasis. Així, calgué esperar els vuitanta per tal que el cens s'ampliés seriosament (F. Aláiz, M. Aguilar, J. Baltà, Bofill i Matas, Ll. Carreras i Mas, F. Canyameres, F. Català Roca, A. Centelles, R. Casellas, Ll. Companys, Cornet, Cullell, Danés, F. Elías, Gasch, Helios Gómez, Janés, Junceda, López Llausàs, López Picó, Maurín, Frederica Montseny, A. Murià, Opisso, N. Oller, Pella i Forgas, els Pérez de Rozas, J.N. Roca i Farreras, Mercè Roderoda, Rovira i Virgili, M. Rucabado, A. Samblancat, Carles Soldevila, Màrius Verdagué, Xammar), o perquè es publicuessin biografies provisionalment definitives (Almirall, Bofill i Matas, Carner, Casellas, Maragall, Pla, Prat de la Riba, Rovira i Virgili, Sagarra, Torras i Bages, Xènius).

Com veiem, el conreu comença a donar els seus fruits. A això caldria afegir les iniciatives del Seminari d'Estudis Periodístics Catalans —de la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona i la Societat Catalana de Comunicació, filial de l'IEC—, que dirigí J.M. Casasús, amb estudis biogràfics en curs, des d'un punt de vista de la comunicació social, de periodistes com ara Maragall, C. Soldevila, Xammar, Prat de la Riba, Gasch, Brunet, J.M. Planas, Crexells, Espinàs, etc. Cal també recordar la sèrie divulgativa editada per *Nou Art Thor*.

Per acabar, ressenyarem, d'una banda, les més notables obres miscel·lànies que recullen conjunts d'apunts biogràfics de periodistes catalans; de l'altra, les principals biografies particulars. Al primer apartat pertanyen, de manera destacada, els diversos escrits de Josep Pla (*Homenots, Passat imperfecte, Retrats de passaport i Tres biografies: Maragall, Pijoan i Pujols*), de Sagarra (*Retrats*) o la sèrie d'articles de J.M. Cadena «Gentes de pluma y lápiz» (*Diario de Barcelona, 1969-1975*), com també les obres d'E. Jardí (*Tres diguem-ne desarrelats, Quatre escriptors marginats*) i de J. Miravittles (*Gent que he conegut, Més gent que he conegut, Homes i dones de la meua vida*); també, les de Ll. Nicolau d'Olwer (*Caliu, records de mestres i amics*), Riera Llorca (*9 obstinats*), M. Serrahima (*Coneixences, 12 mestres*), J. Miracle (*Mestres i amics*), Domènec Guansé (*Abans d'ara*), L. Amigó (*La frontera de l'oblit, Semblances*), J. i J.J. Tharrats (*Perfils i semblances*), M. Roig (alguns dels seus *Retrats paral·lels i Personatges*), Sempronio (alguns retrats dels seus múltiples llibres memorialístics), J.M. Espinàs (determinades *Identitats*), J. Mercader-Miret (*Galeria de retrats amb un autoretrat*), Albert Manent (*El molí de l'ombra, Semblances contra l'oblit, Solc de les hores, Retorn a abans d'ahir*), E. Castells (*50 lleidatans*) o J.M. Lladó (en alguns retrats de la seva rúbrica «El temps que no passa» del diari *Avui* i al seu *Homenatge a vint-i-vuit catalans eminents*), etc. A. López de Zuazo ens ofereix un *Catálogo de periodistas españoles del siglo XX* (1981, reeditat el 1988).

A l'apartat de biografies individualitzades pertanyen les realitzades per les filles de P. Bertrana, S. Rusiñol i F. Matheu —publicades el 1965, el 1968 i el 1971, respectivament—, pels fills de J.M. Folch i Torres, i de J. Maragall (1968 i 1988), pel germà de Maria Pi i Sunyer (1968) o per la néta d'A. Samblancat (1990). També els treballs acadèmics de J. Casasses sobre J. Bofill i Matas (1980), de J. Castellanos

sobre Casellas (1983), de J. Bonet sobre J. Cullell (1983), d'E. Trías sobre J. Maragall (1982 i 1984), d'U. Tjaden sobre Helios Gómez (1986), de J. Hurtley sobre J. Janés (1986 i 1992), de J.M. Casasús sobre Josep Pla (1986), d'A. Yates i E. Trenc sobre Alexandre de Riquer (1988), de N. Bilbeny sobre d'Ors (1988), de J. Aulet sobre Carner (1989), de M. Llanes sobre Gaziel (1992) o la revisada i augmentada de F. Solà, sobre Torras i Bages (1993).

Igualment, les miscel·lànies sobre A. de Riquer (del 1976 a Calaf, i del 1985 a Barcelona), sobre J.M. Folch i Torres o sobre Apel·les Mestres (1980 i 1985) de la Fundació Jaume I, sobre Gaziel de la *Revista de Girona* (1987), sobre Pla de la gironina Associació d'Amics de Josep Pla (1989) o sobre Prudenci Bertrana com a catàleg d'una exposició gironina (1990) o a la mateixa *Revista de Girona* (1992).

I, per acabar, els estudis biogràfics, citem els de J. Miracle sobre Guimerà (1958), R. Carnicer sobre P. Piferrer (1963), A. Bladé sobre F. Pujols (1967), F. Poblet i M. Arimany sobre R. Tasis (1967), E. Jardí sobre d'Ors (1967 i 1990), J. Pous i Pagès sobre P. Coromines (1969), J. Miracle sobre J.M. Folch i Torres (1971), M. Serrahima sobre J.M. Capdevila (1974), J.J. Piquer sobre R. Pomés (1977), J.M. Cadena o S. Espriu sobre Opisso (1980 i 1982), el mencionat Bladé sobre A. Rovira i Virgili (1985), X. Fabrés o Ll. Bonada sobre Pla (1990, 1991), M. Ibarz, M. Casals i C. Arnau sobre Mercè Rodoreda (1991 i 1992), J.M. Ainaud sobre Prat de la Riba (1992) o A. Elorza sobre Bagaria (1988) i F. Fontbona (catàleg d'exposició, 1983) i J.M. Cadena (*Serra d'Or*, 1990, núm. 372) sobre l'etapa catalana del mateix Bagaria. Un altre cas seria el d'Almirall, estudiat per Trías Vejarano (1975) i, sobretot, per J.M. Figueras (1984, 1985, 1986 i 1990).

En conclusió, podem dir que la tradició procedent de la historiografia del primer terç del segle XX sobre la premsa catalana fou continuada i culminada per l'obra de Joan Torrent i Rafael Tasis el 1966. Des d'aleshores, ha continuat aquesta línia d'investigació (acumulació de dades i anàlisi cultural-descriptiva), alhora que, des dels darrers anys setanta, se n'obria una de nova —amb especial arrelament, però no només, a la Facultat de Ciències de la Comunicació de la Universitat Autònoma de Barcelona—, que aborda aquesta temàtica des de la visió integrada de la comunicació social —situada en el context dels ecosistemes comunicatius, especialment de la societat de comunicació de masses—, amb una perspectiva d'història total.